

"כאשר זמם - ולא כאשר עשה"

מדרש אנדרה (בובר) דברים פר' יט [יט]

ועשיתם לו כאשר זמם וגו'. והני מילי שהוזמו שניהם ועדיין לא נתחייב אותו האיש שמעידין עליו עדות שקר, שלא נהרג או שלא נגרע ממון או לא לקח על ידיהם, אבל אם נהרג אלו שהוזמו אין נהרגין, שנאמר 'כאשר זמם' ולא כאשר עשה.

רמב"ן על התורה (דברים יט, יט)

כאשר זמם - ולא כאשר עשה, מכאן אמרו הרגו אין נהרגין, לשון רש"י מדברי רבותינו (מכות ה:). ¹והטעם בזה, בעבור כי משפט העדים המוזמין בגזרת השליט, שהם שנים ושנים, והנה כאשר יבואו שנים ויעידו על ראובן שהרג את הנפש ויבואו שנים אחרים ויזימו אותם מעדותם, צוה הכתוב שיהרגו, כי בזכותו של ראובן שהיה נקי וצדיק בא המעשה הזה. אילו היה רשע בן מות לא הצילו השם מיד ב"ד, כאשר אמר (שמות כג, ז) 'כי לא אצדיק רשע'. אבל אם נהרג ראובן, נחשוב שהיה אמת כל אשר העידו עליו הראשונים, כי הוא בעונו מת ואילו היה צדיק לא יעזבונו ה' בידם, כמו שאמר הכתוב (תהלים לו, ג) 'ה' לא יעזבונו בידו ולא ירשיענו בהשפט'. ²ועוד שלא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי, 'כי המשפט לאלהים הוא' ויבקר אלהים ישפט'. והנה כל זה מעלה גדולה בשופטי ישראל, וההבטחה שהקב"ה מסכים על ידם ועמהם בדבר המשפט. וזה טעם 'ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' (פסוק יז), כי לפני ה' הם עומדים בבואם לפני הכהנים והשופטים, והוא ינחם בדרך אמת, וכבר הזכרתי מזה בסדר ואלה המשפטים.

רמב"ם (הל' עדות פר' כ)

ב נהרג זה שהעידו עליו ואחר כך הוזמו - אינן נהרגין מן הדין, שנאמר: "כאשר זמם לעשות לאחיו" (דברים יט, יט), ¹ועדין לא עשה; ודבר זה מפי הקבלה. אכל אם לקח זה שהעידו עליו - לוקין; וכן אם יצא הממון מיד זה ליד זה בעדותם - חוזר לבעליו ומשלמין לו. (מהדורת מקביל)

ראב"ד: שבוש הוא זה.

מאירי

...'שהרי ממון ביד בעליו ומשלמין', יש מדקדקין מכאן... שכמו שאמרו בדיני נפשות הרגו אין נהרגין אף בדיני ממונות שלמו אין משלמין וכל שכן בעדות של מלקות שאם לקו אין לוקין. ואף גדולי המפרשים רמזוהו כן בהגותיהם לענין מלקות, ואין הדברים נראין כלל, שלא הוזכרה דרשא זו בכל התלמוד אלא לענין הרגו, ובפ' ד' מיתות (כנראה מכות ה:). למדוהו מ'לאחיו' ומשהרגו אין כאן אחוה. וזו שבכאן פירושה שאף בלא שלמו משלמין הואיל ומ"מ להפסיד ממון באו, ולא למעט אם שלמו שלא ישלמו, שכל שאפשר בחזרה ודאי מחייבין אותם להחזיר וכן כתבו בתוספות, וכן במלקות ר"ל שאם לקו האחרים לוקין, ולא נאמר כאשר זמם ולא כאשר עשה אלא לענין הרגו, וכן כתבוהו גדולי המחברים ואף גדולי המפרשים כתבוהו בתשובת שאלה כן אף על פי שבקצת מקומות חלקו בה לענין מלקות...

זה שאמרו בעדים זוממין שאם הרגו אין נהרגין שנמצאים מחמירין בהם כשלא הרגו יותר מכשהרגו ¹קבלה היא ואין לנו בה טעם. ²מ"מ הגאונים כתבו הטעם שמאחר שהערימו שלא בשעת חמום מריבה ונקמה ושהוכפלה עבירתם ברציחה ועדות שקר אינם ראויים לכפרה ומתוך כך אין ענשם מסור לבית דין. ³ומ"מ נראה לי שאין הטעם אלא משום זילותא דבי דינא שלא יתפרסם שיהא משול זה יוצא מתחת ידם להיות זה נהרג בשקרות והשומעים סבורים שזה אירע להם במיעוט חקירה ודרישה ואף הם מחטטים אחריהם בצדדים אחרים לגבות מהם את חובם...

אברבנאל (דברים יט)

ואמנם מה שבא בקבלתם ז"ל (מכות ה:) ועשיתם לו כאשר זמם ולא כאשר עשה ומכאן אמרו שאם הרגו אין נהרגין, היה הסבה בזה לפי שאלהים נצב בעדת אל... ויש בזה גם כן סבה שנית והיא שרצה השם יתברך לחוס על כבוד ב"ד כי איך יחל ויתפרסם קלונם לעיני השמש שיאמרו כל העם שדנו איש אחד להריגה או לעונש בהפך האמת וכדי בזיון וקצף, ולא יהיה כח ביד ב"ד עוד יפה בעיני העם ויפקדו עול מוראם מעליהם, ויבא מזה נזק גדול אל כללות התורה והמצות לפי שהיו נזקקין להכריז ביניהם הני גברי מתקטלין מפני שהטעו ב"ד להרוג את הנפש שלא כדין, מה שיהיה בהפך כאשר יהיו מומתים בדין כאשר יכריזו שהם מומתים על שהם בקשו להטעות את החכמים ולא עלה בידם מפני גודל חריפותם וחריצותם להוציא הדין לאמתו, וכבר העיר על הסבה הזאת הרב ר' חסדאי בארבעים ושלושה מספרו. ולהיות ענין העדים הזוממין חמור וקשה אמר 'ולא תחוס עינך עליו', רוצה לומר אל תאמר בלבבך כיון שלא יצא לפעל עדותם למה יענשו העדים, לא תעשה כן אבל תענישם כאשר זממו להעניש חברים...

ר' עובדיה מברטנורא על רש"י (דברים יט)

...עוד טעם אחר שאם היו נהרגין נמצא שאין לדבר סוף, שיהיו קרובי הנהרג מביאין עדים אחרים להרוג המזימין וכן קרובי הנהרגין וכן עד סוף העולם...

כסף משנה (הל' עדות כ, ב)

צריך לבקש טעם, מנין לו לרבינו לחלק בין מיתה לממון ומלקות, דלכאורה משמע דל"ש ממון או מלקות או מיתה, בכלוהו בעינן 'כאשר זמם' ולא כאשר עשה. ואף כי אפשר לחלק בין ממון למיתה, דממון אפשר בחזרה וכיון שכן כך לי עשה כמו זמם, וכן כתבו התוספות בריש ב"ק (ד:): "...מ"מ אין סברא לחלק בין מלקות למיתה, וז"ל רבינו ירוחם בנ"ב ח"ז בשם רש"י. וכנראה שלזה כיון הראב"ד שכתב שיבוש הוא זה... ומיהו רבינו ירוחם כתב שכדברי רבינו נראה עיקר. ואפשר לתת טעם לדברי רבינו, דלא אמרינן כאשר זמם ולא כאשר עשה אלא היכא דהרגו על פיהם משום דגדול עונשם מנשוא אין ראוי לתת להם מיתה ב"ד שתכפר עליהם אלא ראוי להניחם שיהיו נדונין אחר מיתה בעונשים נוראים, דוגמא לדבר נותן כל זרעו למולך שהוא פטור, מה שאין לומר כן בהלקו ע"פ עדותם. ועוד י"ל טעם אחר, שמאחר שאלהים נצב בעדת אל, אילו לא היה חייב זה מיתה לא היה מניח הקדוש ברוך הוא שתאבד נפש אחת מישראל, ומאחר שהניח הקדוש ברוך הוא לב"ד שסיכמו להרוג את זה ונהרג, חייב מיתה היה הילכך אין לעדים משפט מות, מה שאין לומר כן במלקות.

תוס' (ב"ק ד: ד"ה ועדים)

פירש ריב"א דאפילו שילם על פי העדים זוממין חייבין, דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה. ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא, דגבי ממון מחייבין להו בק"י דגבי ממון עונשין מן הדין, והא דאמרינן במכות (דף ה:) הרגו אין נהרגים היינו משום דהתם אין עונשין מן הדין.

ריטב"א (ב: [נימוקי יוסף])

ואיכא מרביתין ז"ל דהוה ק"ל דאפילו כי איתיה לממונא דהדר למריה, למה אין משלמין, ליהוו כאילו לא עשו מעשה כלל אלא שזממו לעשות כדאמרינן לא הרגו נהרגין? ונ"ל דהא ליתא דמדין הזמה לא חייבוהו הכתוב אלא בשלא עשו מעשה כלל וכדכתיב כאשר זמם ולא כאשר עשה כדק"ל, וכל ששילם זה, 'כאשר עשה' הוא אפילו בממון שראוי להשתלם. דאע"ג דטעמא דאמרינן שאם הרגו אין נהרגין היא מפני שאין עונשין מן הדין וגבי ממון עונשין מן הדין, מ"מ לא חלקה תורה, וכיון דגבי קטלא קי"ל כאשר זמם ולא כאשר עשה, הוא הדין לענין ממון אף על גב דהוי בדין אהדורי, שאין הפסוק פירש לצדיק. ואף הרמב"ם ז"ל וגם בתוס' שאמרו כדבריו בזה לא חייבו לעדים האלו בשעשו מעשיהם אלא מדינא דגרמי וכו' מאיר דקיי"ל כוותיה, דאילו לרבנן דלא דייני דינא דגרמי פטור, וכל שהוא מדינא דגרמי אין חיוב לגורם אלא בשפסיד הניזק, אבל כל דהדר ממוניה להדיה ולא הפסיד אין כאן דינא דגרמי, וזה נראה לי ברור לפי שיטה זו...

מקור הדין:

- א. משנה – 'לעשות לאחיו' והרי אחיו קיים.
- ב. רש"י ושאר ראשונים – 'כאשר זמם' ולא כאשר עשה.
- ג. אברבנאל – לא תחוס עיניך עליו.
- ד. גן רוה – 'נפש בנפש' ולא 'נפש תחת נפש' (כמו שכתוב בחובל בחברו).

טעמי הדין:

- א. **רמב"ם** – דבר זה מפי הקבלה.
- ב. **רמב"ן (1)**: נחשוב שהיה אמת כל אשר העידו עליו הראשונים, כי הוא בעונו מת ואילו היה צדיק לא יעזבנו ה' בידם.
- ג. **רמב"ן (2)**: לא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי.
- ד. מאירי בשם **הגאונים** – שהוכפלה עבירתם ברציחה ועדות שקר אינם ראויים לכפרה, ומתוך כך אין ענשם מסור לבית דין.
- ה. **מאירי** – זילותא דבי דינא. (אברבנאל, ר' חסדאי)
- ו. **רע"ב** – אין לדבר סוף וישפך דם רב.
- ז. עקרון "סופיות הדין" – שלא ירתעו עדים לבוא ולהעדים ולחשוף את עצמם להזמה לעולם.

היקף הדין:

- מדרש אגדה** – מיתה, מלקות וממון.
- רמב"ם, מאירי** – מלקות וממון, לא.
- ראב"ד** – שיבוש הוא זה. (מאירי, כס"מ: כוונת הראב"ד למלקות.)
- תוס'** – ממון לא: **ריב"א** – אפשר בחזרה, **ר"י** – בממון עונשין מן הדין.
- ריטב"א** – אף בממון: **איכא מרבתינו** – דוקא אם לא ניתן להשבון. **דעת עצמו, נימוקי יוסף** – אפילו בממון שראוי להשתלם, שלא חייב הכתוב אלא בשלא עשו מעשה כלל. (ואע"פ שבממון עונשין מן הדין, לא חילק הפסוק.) [מדינא דגרמי ניתן לחייב כשהפסיד הניזק, ולא ניתן להשבון.]